

Csorba Győző gondolatai vallásról, hitről

(In: *A város oldalában*

(<https://opac.dia.hu/record/-/record/display/manifestation/PIMDIA275/86c2a43c-3726-44dc-91cb-5fc8c00fd269/solr/0/24/5/30/authorOrder/ASC>) p. 28-30; 210-218.)

Abban sem volt szerencsém, hogy nem lehettem önképzőköri tag, mert nekem éppen akkorra esett a református istentiszteletem, amikor a katolikusok önképzőkört tartottak, és akkor nekünk, ott kellett lennünk. Utána még énekóra is volt, de csak a fiúknak. Én akkor összevesztem a papommal, hogy miért csak nekünk kell énekórára járnunk, a lányoknak miért nem. A református pap, aki a középiskolában hittanra tanított minket, szelíd szavakkal megrótt emiatt. Különben az volt a gyakorlat, hogy a középiskolákból összegyűjtötték a nem katolikus vallásúakat, a reformátusokat is, és mi, reformátusok a Széchenyi István gyakorló reálgimnáziumban tanultuk a hittant. Méghozzá úgy, hogy az első-második osztály együtt volt, a harmadik-negyedik szintén együtt, és így kétosztályonként mentünk fel a nyolcadikig. Egy Dizseri Sándor nevű református pap volt az én hittantanárom. Dizserit én nagyon szerettem, mert kevés beszédű, természetes modorú ember volt. Semmiféle református ájtatosság nem volt a prédikációiban sem. Röviden beszélt, velősen és határozottan. Én egészen a haláláig jó viszonyban voltam vele. De az én problémáim őt nem érdekelhették, meg nem is érdekelték. Úgyhogy gyakorlatilag nekem az volt a helyzetem ott a jezsuita gimnáziumban, hogy például hittanóráról kiküldtek, mert az katolikus hittan volt.

Volt olyan jezsuita, aki különben szeretett engem, és jó viszonyban is voltam vele. De ha az órája közben – történelemtanár volt – a történelem valamelyik olyan szakaszáról esett szó, amiben protestánsok is szerepeltek, úgy nevezte őket: „a bűdös protestánsok”. Osztálytársaim kárörvendően fordultak felém, hogy én nem vagyok-e bűdös. Így végeztem a középiskolát, de ez engem nem ingatott meg a hitemben. Inkább vadabb protestáns lettem, mert egyedül voltam. 560 körül volt a diákság létszáma akkor a középiskolában az elsőtől a nyolcadikig. A mi osztályunkban is sokan ültünk. Most mosolyogva hallgatom, hogy egy-egy pedagógus botránkozva beszél arról, hogy harminc növendéke is van. Mi például ötvenkilencen érettségiztünk, és mégis mindenkivel tudott foglalkozni a tanár.

Azt is el kell mondanom, hogy a Piusban szerintem nagyon jó volt az oktatás. A nevelés nem, az már kevésbé volt jó. De a tanítás nagyon magas színvonalon folyt, ott sok mindent lehetett tanulni. Azt tudod, hogy a jezsuita rend egyébként is híres volt arról, hogy náluk nem volt könnyű tanárnak lenni, mert el kellett végezni a teológiát, aztán valamelyik kart, aztán el kellett menni valamelyik intézetbe bentlakókkal foglalkozó, úgynevezett magiszternek. A nyelvszakosokat elküldték abba az országba, amelyiknek a nyelvére szakosodtak. Mert jezsuita szerzetesek a világon mindenhol léteztek. Nagyon értettek a tárgyukhoz – de nevelni nem tudtak. Buta rendszabályokat hoztak például az otthoni viselkedésre. A gyerekek alig várták, hogy már végezzenek. Főleg a bentlakók. Azok közül igen sok nagyon hamar elzüllött, mert meglazult az a kötés, ami nyolc éven át szorította őket. Úgyhogy nevelési módszereik szerintem nem voltak jók, tanítani viszont igen jól tudtak. Igaz persze, hogy a nevelési módszerekben is volt a tanárok között különbség. Volt például egy nagyon-nagyon kedves tanárom – szintén szeretettel gondolok rá –, egy vékony, hosszú-hosszú csillagász-fizikus jezsuita. Tiszta, száraz ember volt, és mindig mosolygott. Úgy fejezte ki különleges figyelmét irántam, hogy amikor bement valamiért a fizikai szertárba, engem tett meg vigyázónak. Persze, én nem árultam be senkit, de éreztem, hogy ő ezt csak azért csinálja, hogy engem valamivel kárpótoljon, kiemeljen a többiek közül.

A némettanárom, Madenszieder – mi akkor nevettünk rajta, de én nem felejtettem el soha – azt mondta egyszer, mikor a saját szemével látta, hogy az egyik fiú a másiknak odaad egy puskát: „Maga most odaadott valamit, mi volt az?” A fiú letagadta, azt állította, hogy ő nem adott semmit senkinek. Erre azt mondta a tanár: „Jól van, de azt ne felejtse el, hogy aki hazudik, az magának hazudik.” Ez mindig eszemben jár. Mert persze nagy brigantik is voltak köztünk az osztályban. Az egyikük, amikor kihívták, mintha megnémult volna, az ujjával mutatta, hogy bedagadt az arca, nem tud beszélni. De mi tisztában voltunk vele, hogy semmi baja nincsen, csak nem akar felelni. És azt hiszem, hogy ezzel a tanárunk is tisztában volt, csak nem csinált belőle ügyet.

A görög tanárom szintén jezsuita volt. Ha észrevett valamilyen puskázást, egy nagyot kiáltott, még hozzá annak a nevét, aki puskázott, aztán egészen vörös lett, és elkezdett járkálni a két pad sor között. Egy idő múlva megszólalt, mintha semmi a világon nem történt volna, olyan hangon folytatta az órát. Így tartott fegyelmet. Másodszor már senki nem mert puskázni.

Az ötödik évben az történt, hogy két párhuzamos osztályból lett egy, a két negyediket összeolvastották egy ötödikké. Emiatt aztán a gyengébbeket el kellett tanácsolni. Azok átmentek a mostani Nagy Lajosba, ami akkor cisztercita gimnázium volt. Olyanok, akik nálunk hármásra álltak, azok itt majdnem mind jó tanulók lettek. Ennyire szigorú, vagy hát más erősségű volt nálunk a tanítás.

Mindezt azért meséltem el, hogy lásd, a jezsuita környezet nekem nem ártott. Valószínűleg ennek a hatása volt, hogy tulajdonképpen végig az iskolai tanulmányaim során a jók, a legjobbak közé tartoztam. Már negyedik elemista koromban kezdtem verseket írni. A középiskolában, a Piusban megismertem egy *Zászlónk* című országos diáklapot. Ez katolikus lap volt. Harmadikos gimnazista koromban volt egy országos pályázata. Azt a történetet tudod, hogy a pécsi püspököt úgy választotta ki Szent István, hogy Szent Imrével, tehát a fiával együtt országjáró körútra ment. Azt hiszem, hogy Veszprémben egy éjszaka felébredt Szent István, kiment a folyosóra, és ott látta a fiát, hogy imádkozik, együtt egy pappal. Akkor azt mondta, hogy ez a pap lesz a pécsi püspök, mert ez nagy hitű ember. Én mindezt megírtam, és beadtam a pályázatra, mondom, harmadikos voltam, tizenhárom éves, valami harmadik vagy hanyadik lettem ezen a pályázaton, de ez az egész országra szólt. Ez volt az első irodalmi sikerem.

A versírást tovább folytattam. Amikor hatodikos lettem, volt egy református diáklap, az volt a címe: *A mi utunk*. Ez a lap azért érdekes, mert itt kezdte pályáját Devecseri Gábor és Mészöly Dezső. Devecseri egy évvel fiatalabb volt nálam, mégis ugyanabba az osztályba járt, mint én, mert – mondtam már – a novemberi születésem miatt évvesztes voltam. Rendszeresen írtam, írogattam ide. Egy Fónyad Ernő nevű református pap volt a szerkesztője. Egyszer egy kis csíny akartam elkövetni. Volt egy leány, akinek Ilse volt a neve, lévén német származású. Én írtam egy verset, ami úgy volt konstruálva, hogy minden strófa három sorból állt. A sorok nagybetűvel kezdődtek, előre kiszámítottam, hogy a versbe, a sorok kezdőbetűjébe beleírom, hogy Ils-iké-nek. Pontosan kijött az akrosztichon. És akkor valami ok folytán, lehet, hogy észrevették, vagy pedig azért, mert belejavítottak egy-egy sort, vagy egy-egy szót, mint máskor is, az S betű helyére betettek, ha jól emlékszem, egy E-t. Ezzel dugába dőlt a titkos vallomásom. De a lány azért elhitte, hogy őhöz írtam, még akkor is, ha valami Ileikének jött ki a betűkből.

Akkor én már komolyan vettem az irodalmat. Amikor nyolcadikos voltam.

[...]

Nézd, azt hiszem, eljutottunk odáig, hogy valamit össze kell dadognom az én úgynevezett, vagy nem is úgynevezett, hanem valóságos hitemről vagy metafizikai kapcsolataimról. Ugyanis én nem vagyok vallásos ember. Te milyen vallású vagy?

CSI: – Engem katolikusnak kereszteltek, de vallásos, azt gondolom, én sem vagyok.

CSGY: – Én református vallású vagyok ugyan, de református templomban legutoljára akkor voltam, mielőtt megnősültem. Ez pedig 44-ben történt. Eltelt egy-néhány év azóta. Tudod, hogy a jezsuitákhoz jártam mint református, ami már eleve furcsa figura volt. Kicsi koromban – úgy értem, 13-14 éves koromig – minden este imádsággal aludtam el. Még hozzá, mint a reformátusoknál szokás volt, nem sablon-imádságokat mondtam, hanem én konstruáltam magamnak egy-egy imádságot a nap megfelelő problémáira. Így éltem. A Bibliát nagyon szerettem ma is, főleg az Újszövetséget. A reformátusoknál az volt a divat, hogy nagyon sokat tanultunk a Bibliából. Igen sokat olvastuk, úgyhogy ilyen részeket, hogy „Ha szeretet nincs bennem, olyan vagyok mint a zengő érc vagy a pengő cimbalom”, „Én vagyok az út, az igazság és az élet, aki hisz én bennem, ha meghal is él...”, egy sereg ilyen mondást tanultam és tudok. Mégse bírok aggálytalanul hinni. Még nagyon ifjú koromban jó volt abban a meggyőződésben élni, hogy van valami végső menedékünk. És én akkor nem aggályoskodtam, hogy valahol Etiópiában egy kisgyerek miért hal meg; úgy éreztem, ha este elmondom az imádságomat, aztán becsukom a szememet, akkor velem semmi baj nem történhet. Viszont kamaszkoromtól kezdve soha nem tudtam úgy hinni, hogy az engem megnyugtató volt. És ezzel máig is így vagyok. Később pedig támadtak olyan gondolataim, amiken már fennakadtam, és ezek tönkretettek. Ezek a gondolatok most is szinte mindennap valamilyen formában előjönnek.

Az egyik oldalon a csoda vett körül mindenben, a természetben, a természet minden jelenségében. Kamaszkoromban sok mindennel foglalkoztam, nyelveket tanultam, olaszt, franciát, ezeket magánúton. Aztán a szerb nyelvet is elkezdtem tanulni, aztán a horvátot, az angolt, még a dán is, az nagyon izgatott engem. Szerettem az irodalmat, a klasszikusokat és a moderneket, és érdekelt a történelem is. Aztán a különféle természettudományi területek, például a biológia is nagyon izgatott. Persze, akkor a biológia még nem volt ilyen fejlődési fokon, mint most. És a természettudomány más ágai is foglalkoztattak. Ebben odáig mentem, hogy én mint gimnazista egy fémiparista hitsorsosomat, aki iskolája természeténél fogva elvben többet foglalkozott fizikával, mint én, fizikára tanítottam. De mondom: a humán dolgokat és a reáliákat egyaránt próbáltam fölfedezni, és magamban mindezt úgy elrendezni, hogy ne legyenek fél lábbal itt, fél lábbal ott. De nem tudtam megnyugodni soha.

Ez a sok mindennel való foglalkozás az én istenhitemhez úgy kapcsolódott, hogy ahogy elmélyedtem a dolgokban, Istennel egyre kevésbé tudtam zöldágra vergődni. Vallásos egyáltalán nem voltam, úgy éreztem, hogy az egyfajta korlátozása és önbezárása az embernek. Sokszor mondom tréfásan, hogy ha én Isten lennék, és látnám, hogy az egyik ember a Szabadság úton megy be a református templomba, a másik pedig itt a Sallai utcában megy be a Ferences templomba, a katolikusokhoz, és egymásra emiatt ferdén néznének – mert ez régen még divat volt –, akkor én szájon vágnám mindkettőt, és azt mondanám nekik: „Nem szégyellitek magatokat? Én ott fenn vagyok valahol, lenézek, és látom itt ezt a kis szir-szar várost, amiben van két templom. Mind a kettőt nekem építettétek, és ti egymásra azért haragszotok, mert egyikőtök ebből a templomból, másiktok abból imádkozik hozzám?”. Éppen emiatt adtam a nejemnek reverzálist, mert ő katolikus. A kislányaim katolikusok lettek. 44 óta nem is mentem református templomba. Ugyanis amikor reverzálist adtam, a papunk írt nekem egy feddő levelet. Ráadásul Szilveszter estéjén volt egy istentisztelet, ahol fölolvasták azoknak a nevét, akik reverzálist adtak. Én begorombultam, és küldtem a papunknak egy csúnya levelet. Lehet, hogy jártam református templomban, alkalmasszerűen valamiért, de szándékkal soha többé. Az ökumenikus áramlatnak örülök, mert ez már egy kicsit szelídebb és természetesebb forma... Persze, sajnos, most is az ember örök

átka a hatalom. Mert most is szerintem nagyon sok ember azért lesz vallásos, mert valamit el akar érní. És nem akarnak a hatalomról lemondani, mert ha a két egyház összeolvadna, akkor már nem lehetne külön hatalmakat gyakorolni. Szóval én ezt abszurdumnak tartottam mindig, ezért a *vallásos* szót még hallani sem szerettem, pláne nem, ha valamilyen módon rám vonatkoztatták.

Egyébként azt ajánlottam, már a háború után, hogy a bankokban és a pénztárakban csak vallásos embereket alkalmazzanak, akkor nem lesznek sikkasztások. Nem értettek a dolgokhoz az emberek, erkölcsük sem volt, igyekeztek minél előbb, minél könnyebben meggazdagodni, nem csak most, hanem véges-végig az egész történelemben. Ameddig el nem kapták valamelyiket, aki sikkasztott, lopott, csalt. Hát azért mondtam, hogy aki pénzzel dolgozik, legyen vallásos, legyen erkölcsé és maradjon békében a vallással.

De nekem a valláshoz nem volt közöm. Ugyanakkor hittem mindig. Hogy miben, azt nem tudtam. Egyik versemben meg is próbáltam írni a kaparódarázs csodáját. Ez a kaparódarázs egy olyan darázsfajta, amelyik élő állatokba rakja a petéit. Úgy, hogy azokat csak elkábítja, hogy ne dögöljenek meg, és mindaddig, ameddig ki nem fejlődnek a peték, addig él. A peték lassan felfalják annak az állatnak a potrohát. Ha megdöglene, akkor megromlana, és nem lenne a kikelt petéknek táplálékuk. Tudod, ezek egészen őrzítő dolgok, ha az ember elgondolkodik rajtuk. Én nem tudok zöldágra vergődni itt sehol. Akárhány biológiai könyvet olvastam, akkor is, most is, akármit mondanak nekem, én nem tudok megnyugodni, egyszerűen nem tudok.

Nekem az, hogy a gyermekláncfűnek van egy kis gömbje, és azon a magok kis ejtőernyők, ez énnekem annál sokkal több, minthogy magyarázni tudjam. Vagy hogy a juharnak propelleres a termése, a magja, azt én egyszerűen nem tudom felfogni. Mert azt, hogy valamilyen emlősállatnak valamelyik testrésze módosult, hosszabb lett vagy rövidebb, azt még el tudom képzelni. De hogy ki igazította azt a juhart, hogy éppen ilyen termést hozzon, és hullás közben messze repülhessen, én ebbe bele tudok zavarodni. Nyilván az állatoknak is vannak olyan tulajdonságaik, amiken csak ámulni lehet, nem csak az önfenntartási ösztönük. Ha az ember megnéz egy mai népszerű tudományos könyvet, akkor elszédül. Bár egyre több a magyarázat, most is vannak minden magyarázatban homályos pontok. Mivel magyarázod, hogy egy zsiráfnek ilyen hosszú a nyaka? Azt mondják, mert így éri el a fák leveleit. De miért nem maradt ott, ahol amúgy is talált volna leveleket? És seregestül varinak ilyen rejtélyek. Gondolj a költőzomadarakra. Mondd meg nekem, azért a három hónapért van itt a fecske, vagy négy hónapért, és nyolc hónapért nincs itt, és azért, hogy ideröpüljön meg visszaröpüljön, azért ezer kilométereket kell megtennie, és közben nagyon sok elpusztul? Hát mi ez? Hát ez micsoda? Várkonyi Nándor próbált a könyvében egy-egy ilyen dolgot megvilágítani. Vagy amit Kodolányi próbált megírni a *Vízöntő*-ben. Hogy a piramisokat hogyan tudták fölépíteni, milyen emelőeszközeik voltak. Kodolányi úgy magyarázza, hogy a sámánok egyszerűen varázslattal emelték föl a köveket. De ez is, az egész Atlantisz-probléma, szóval annyi minden van a világon, amiről sejtelmünk sincs még, és minél tovább megyünk, annál több lesz a rejtély. És hogy az ember hogyan lett, ezt se lehet megértenünk. Mert mindez nem csak úgy magától lett. Hogy csak az ember az az élőlény, amelyik tudja, hogy meg fog halni, a többi nem. Az állatok nem tudják, hogy meg fognak halni. Azok az akciókra azonnali reakcióval válaszolnak. Hogyha rájuk ütnek egyet, akkor jajgatnak, és ezzel el van intézve. Nem csinálják azt, amit az ember, hogy bosszút esküsznek és kifundálják, hogyan fizessenek vissza érbe. Szóval ez az ember. Erről rengeteg tanulmány van már, és valószínűleg én is hibás vagyok, hogy nem tudok eligazodni benne, még alafokon se, hogy például milyen az emberi agy. Én még azon is csodálkozni tudok, hogy megmozdítom a kisujjamat. Mert azt mondom,

hogy én parancsot adok valahonnan az agyamból, hogy most mozdítsam meg a kisujjamat. Na de hát az a parancs az én agyamban születik valahol, és onnan végigmegy valamilyen pályán, és éppen az történik, amit én parancsoltam. Én ezen mérhetetlenül csodálkozom. Ilyenkor hiszek, de igazából nem tudom, hogy miben.

És még ez a hitem sem olyan sima és rendületlen. Rossz pillanataimban azt szoktam mondani, hogy két megoldása lehet az életnek: vagy hülyének születik az ember, vagy pedig olyan rendíthetetlen hívő lesz, akinek esze ágában sincs kételkedni abban, hogy valamilyen magasabb hatalom intézi a sorsát. Ez a két megoldás képzelhető el ahhoz, hogy az ember kínlódás nélkül élhesse végig az életét. A hülyét itt persze nem patológiai értelemben használom, hanem azokra az emberekre gondolok, akik csak élnek az életüket, csak az elsődleges szükségleteiket elégítik ki, de problémájuk semmivel nincsen. De ugyanakkor azt se tudom elképzelni, hogy mondjuk, az, aki a világot így elrendezte, irányítja, az mindent tud. Mert ilyenkor eszembe jut egy kis néger gyerek, aki valamelyik éhségövezetben él; csontvékony már, és meg fog halni. És akkor hogy van ez, hát itt nincs Isten, hogy ezt tudja? Ez a másik oldal.

Egyszer csodálkozom, máskor pedig köpni szeretnék. Mert az, hogy ugyanakkor meg miért gyűjtünk magunkba annyi mindent, miért áldozzuk fel az egész életünket egy-egy célért, hogy aztán elpusztuljunk, és betegyenek egy koporsóba, ha betesznek, vagy elégessenek, ha elégetnek. Szóval ezt a két oldalt én nem tudtam magamban összeegyeztetni sehogyan. Hiszek, de mondom, nem vagyok vallásos. A vallás nekem kevés.

Így vagyok az úgynevezett transzcendens, metafizikai világgal. Nem tudok mire jutni vele... Azokat a gyermeteg érveket, amik ellentmondanak az Isten létezésének, vagy amik védik, én azokat nem tudom elfogadni.

CSI: – És mi a helyzet az életünkkel? Mert azt is mintha nagyon sokszor valami felettünk álló dolog irányítaná. Pedig talán azt is csak a véletlen, a szerencse, a fátum igazítja, nem?

CSGY: – Nézd, mikor én arról beszéltem, hogy gyakran úgy éreztem, valamilyen gondviselés rendezi az életemet, akkor tulajdonképpen ugyanerre gondoltam. De a kettősséget, a két oldalt itt is érzem. Mert ugyanakkor a *Szent Lajos király hídjának* a problematikája is izgat, hogy azon a hídon kik vannak éppen akkor, amikor a híd beszakad, és kik pusztulnak el. Hogy például zarándokok repülőgépe zuhan le éppen. Vagy templomra esik rá a bomba, és szétveri a hívőket. Az effélék újra megingatnak, hogy most mi is ez itt? Vagy egy olyan szinten játszódnak ezek, amit mi nem értünk, egyszerűen nem tudunk megérteni, mert az agyunk erre nem képes, vagy pedig nem tudom, hogy mit gondoljak. Azt mondják ilyenkor, hogy ez misztérium. Hát persze, misztérium, de hát hogyha énnekem ilyen agyam van, akkor azt mégis szeretném tudni, hogy az Atya, Fiú, Szentlélek hogyan van. Mi is az Atya, aki Fiú is, meg Szentlélek is. Egyszer egy olyan verset is írtam, ami éppen ezzel a problémával foglalkozik, de nem jelent meg sehol. Hogy talán nem is volt olyan nehéz meghalni, ahogy Krisztus meghalt, mert tudta, hogy feltámad. De én nem tudom, hogy föltámadok-e. És ez mind olyan, hogy túl van az én fölfogóképességemen.

Sokszor azért könyörgök, hogy legalább egyetlen ember volna, aki valami jelet adna halála után, hogy itt vagyunk, vagyunk. Galsait is mindig kértem fiatalabb korában, mikor még nem betegeskedett, ha ilyenről beszéltünk: „Te legalább, ha már úgysis olyan cudar vagy – mert hát ő nem volt egyáltalán vallásos, és hát ilyen dolgai, ilyen gondolatai soha nem voltak –, legalább te kiabálj egyszer ide, hogy tudjam, van valami másvilág.” De Pongrác sem kiabál, és senki sem kiabál, és nem kiabálnak a nagyon szerető anyák és apák se. Most már oda jutottam, hogy a rádióval meg a tévével tudom magamat egy kicsit vigasztalni. Mert azt mondom, hogy itt van például az angol rádió hangja. Arról nekünk készülék nélkül, a saját fülünkkel fogalmunk sincs. Viszont ha egy kis készüléket ideteszünk, akkor hallgathatjuk az angol rádiót. Ez vigasztal. Hogy talán egy teljesen más sík lesz az a másvilág, ahol nem ez a beszéd, nem ez a hang, nem ez az agy, nem ez a test, semmi nem ez lesz, valami magasabb síkon, vagy más síkon zajlik majd az élet. De például ha az örökkévalóságot hallok, akkor elborzadok. Ahhoz megint egy másfajta ember kell, aki el tudja viselni az örökkévalóságot. Az örökkévalóságot se lehet kibírni, ha az ember az emberi agyával próbálja elképzelni. Ezt is csak valami magasabb szintű, és egészen más konstrukciójú, szerkezetű aggyal lehet kibírni. Hát így állok én a hittel: Ami nem vigasztal egy csöppet sem. És főként, ha az ember már öregszik, és úgy érzi, hogy közel van a kétséges időszak.

Sokszor úgy érzem, nem félek. Hanem nagy-nagy keserűség fog el, hogy hát érdemes volt-e ezt az egészet végigcsinálni, és nincs-e inkább igazuk az öngyilkosoknak. Nem tudom. Soha nem tudom.

Ezek a dolgok, most már néhány évtized óta, állandóan foglalkoztatnak, és azt hiszem, hogy ez a verseimen is látszik. Az első megjelent fordításkötetem, Hélinand-tól *A Halál versei* is jelképes módon erre utal. Nem a halálfélelem, hanem ez a számomra teljesen érthetetlen jelenség csak úgy elfogadható, hogy vagy nem gondolok rá egyáltalán, vagy pedig valamilyen óriási rendíthetetlen hit költözik belém. Ott volt például az a francia pap, Teilhard de Chardin, akinek a könyveit a pápa indexre tette. Pap volt, de neves paleontológus is, a pekingi előember egyik fölfedezője. Most magyarul is kiadták egy-két könyvét, de nekem az a szerencse jutott osztályrészemül, hogy egy Franciaországba kikerült magyar pap, Rezek Román lefordította sok elmélkedését, és azokat kéziratban elolvashattam. Van egy német nyelvű életrajzom is tőle. Teilhard de Chardin nagyon nagy hívő volt, azt tudod, de halála előtt, az utolsó napokban igen-igen sokat szenvedett, éppen a kétely miatt. Az a sok-sok minden, amit végiggondolt még normális állapotában, és az a sok szilárdnak látszó hittartalom, ami benne volt, az egyszerűen elolvadt, és a kínjai felerősödtek. Szóval ez azt jelenti, hogy még hívő ember is olyan állapotokba kerülhet, hogy a hite megrendül és nem tud erős maradni. Krisztus kis híján végig tudta csinálni ha úgy történt, ahogy az evangelisták megírták. Én Határ Győző hátborzongató *Golghelóghiját*, ami az 1000. év fordulójával foglalkozik, ezért szeretem. Ragyogó ábrázolása annak, hogy mennyi fajta ember, mennyi fajta magatartás, mennyi fajta hit, babona, minden volt akkor az emberek között, ami segített nekik élni.

Nekem nagyon gyakran van egy különös érzésem is, nem tudom, hogy ilyen van egyáltalán a pszichológiában vagy a pszichopatológiában. Ezt a különös érzést én időbeli klausztrofóbiának nevezném. Azt tudod, hogy a klausztrofóbia a bezártság viszonya. Előfordul, hogy mikor megnézek egy naptárt, vagy elkezdek elmélkedni azon, hogy az én lányaim most hány évesek, és hogy énvelem mi lesz akkor, mikor ők már ugyanannyi esztendősek lesznek, mint én vagyok, akkor elfog egy fulladásérzés, ami a klausztrofóbiában és az agorafóbiában is megvan. Mert a klausztrofóbia, ez a zártság-félelem bennem olyan erős, hogy például soha nem mertem fölment a toronyba, amin nem voltak sűrűn ablakok. Amikor Takáts Gyula engem a Szent Péter templomban

rávett, hogy menjek vele, azt még mindig rettegve idézem vissza magamban. Ott a főoltár mögött van egy párkány, ami körülbelül egy méter széles. Magasan megy körül félkörben. Van egy vörösréz korlátja. A párkányon végig lehet menni úgy, hogy fölülről látható az oltár. Három kijárat van rajta, a közepén egy, és a két végén is egy-egy. A párkányra engem becsalt Takáts Gyula. Én azt hittem, hogy hamar ki tudok majd jutni belőle, de amikor a falhoz lapulva már egy darabig mentem, alattam a mély templom, nagy szentéllyel, akkor megijedtem. Kétségbeesve láttam, hogy a másik kijárat már közelebb van, mint az, amin bejöttem. Végiglapultam az egészet, de azt hittem, hogy ez soha nem fog véget érni.

Franciaországban, a Loire menti kastélyokban nagyon sok olyan régi torony van, amin csak néhány kicsi ablak nyílik. Körbe kell menni egy sor csigalépcsőt, hogy az ember megint egy ablakhoz jusson. Én emiatt nagyon sok mindentől elestem, mert akkor is csalt engem a kísérem, hogy menjünk föl az egyikbe vagy a másikba, de én nem vállalkoztam. Ennek a fajta klausztofóbiának van egy időbeli változata is bennem. Ha egy olyan időre gondolok előre, amit már biztosan nem fogok megélni, akkor valamilyen fulladásféle érzés fog el. Mit mondjak, hogy 2020-ban már nem fogok élni. Van másik példám is. Nézem a kislányaim fényképeit, mikor öt évesek voltak, hat évesek, akkor megint valami fulladási érzés fog el. Hogy nem tudok oda visszamenni hozzájuk. Hol vannak? Az időben hova tűntek? Ők azok, akik mostanra már felnőttek? Szóval ilyen érzés is van bennem. Idegi eredetű valószínűleg, vagy alkati sajátosságom, ezt nem tudom megmondani. És ehhez is kapcsolódik a halál tudata bennem. Szinte mindig.

CSI: – Neked az időhöz költőként is különleges a viszonyod.

CSGY: – Igen. Tudod, engem mindig megkérdeztek azelőtt különféle évfordulókon, hogy mi a véleményem erről, arról. Egyszer, valamilyen alkalomból megkérdeztek Radnótiról is. Az volt az érdekes, hogy szóba került a *Razglednyicák*ból az egyik darab, az amelyikben az a sor van, hogy „a század bűzös, vad csomókban áll”. Én ebben azt, hogy *század*, mindig az idő értelmében képzeltem el. És mikor megjelent ez az *Új Írás*ban, akkor meghökkenve láttam, hogy a századot mások úgy fogták fel, mint a katonai egységet. Én viszont mindig úgy olvastam, mint a XX. század, tehát az időnek az értelmében. És nem is gondolkodtam rajta, hogy ez mást is jelenthet.

CSI: – Amikor legelső alkalommal szó esett arról, hogy édesapád az órákat nagyon szívesen javítgatta, közbe akartam szólni, hogy talán nemcsak a betűvetés iránti szeretetet örökölted tőle mesterséggént, hanem az órák iránti vonzalmat is. Most inkább azt gondolom, hogy ez a rengeteg óra körülöttünk valahogyan az idő-problémáidhoz kapcsolódik.

CSGY: – Ebben igazad van. Nekem egész életemben problémát jelentett, és most talán még inkább problémát jelent az idő. Verseimben is nagyon sokszor megjelenik ez. Valamennyire úgy próbálom „megfogni”, hogy szeretem, ha valami mindig jár körülöttem és mutatja nekem az időt. Ugyanakkor meglepő volt számomra az – aminek persze szintén megvan a magyarázata –, hogy Gáll Pista, szegény, nem tűrt a lakásban még egy egyszerű órát sem. Elmondta ugyanis, hogy amikor határőr volt délnyugaton-nyugaton, az aknák, amiket a határzáron leraktak, egyszer felrobbantak. Gáll Pista felépült ugyan, de a társának a fél lábát elvitte a robbanás. Ezek az aknák úgy ketyegtek, mint az órák. Emiatt Pista odáig ment az órák iránti gyűlöletben, hogy nem bírta hallgatni óraketyegést. Én meg akkor vagyok boldogtalan, ha parttalannak érzem az időt. Ebben a pillanatban valami huszonnyolc óráam van. Nem jár mindegyik, de azért legalább a fele működik. Akármerre nézek itthon, mindig látom, hogy mennyi az idő. Az, hogy nem másodpercre egyformán járnak, nem izgat. Csak egy olyan óráam van, amelyik üti a negyedeket is. De ez az óra időnként megáll. A többi óráam csak az egészeket és a feleket

üti. Szinte boldogtalan vagyok, ha éjszaka észreveszem, hogy a negyedeket ütő óra megállt. Azt is tapasztaltam, hogy az éjszakai ébredéseim kapcsolatosak az óraütésekkel. Ha a félóránként ütő óra az egészet üti, minden rendben van. De ha csak egyet üt, félkor, akkor nem tudom, hány óra van, és akkor várnom kell legalább egy félórát, amíg újra el tudok aludni. Ha jár a negyedórát ütő óra is, akkor ez a várakozás csak negyedóraig tart. És az kiüti az addig eltelt időt is. Mondom, az időt, ami számomra megfeythetetlen valami, így érzem egy kicsit megfoghatónak. Ha mindig konstatálni tudom, ha kissé fülöncsípem ezekkel a betagozódott szakaszokkal, akkor úgy érzem, egy kicsit úrrá leszek fölötte, mert birtokomban van, érzékelem, hogy hogyan múlik... És ez valahogy valóságos keretet ad az egész életemnek.